

ПОДРУЖЖЯ ЯК УЧАСНИК СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

КОЖЕВНИКОВА Вікторія Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права ім. Л. Юзькова

ORCID: 0000-0002-0410-6756

УДК 347.65/.68

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.17>

Стаття присвячена розгляду особливостей правового статусу подружжя, як безпосереднього учасника спадкових правовідносин. Особливу увагу зосереджено на проблемах набуття подружжям особистих немайнових та/або майнових прав на спадкову масу на підставах дослідженого правового аналізу норм чинного цивільного законодавства України, з'ясовано сутність відокремлення та подальшого застосування в правових нормативних приписах. Ґрунтовно проаналізовано сімейно-правові поняття «учасники сімейних правовідносин», «подружжя», «шлюб» виправданість застосування в спадковому праві України.

У цілому доцільно простежити істотні зміни, які відбулися за останні роки в нашій державі, стосовно правового статусу подружжя та пов'язаних з цим особливостей. Загалом, такому учаснику спадкових відносин, як подружжю надано комплекс особистих немайнових та майнових прав щодо укладення різного роду шлюбно-сімейних правочинів (договорів), зокрема набуття майна у власність, передання його в результаті спадкування членам сім'ї, родичам, іншим суб'єктам цивільних, сімейних правовідносин.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадщина, розподіл прав, частка у праві власності, учасники, спадкові правовідносини, коло спадкоємців, заповіт, спадкування за законом, подружжя, суб'єкти, спадкова маса, особисті немайнові права, майнові права.

Постановка проблеми

У нашій державі коло учасників цивільних та сімейних правовідносин встановлюється положеннями цивільного законодавства України з урахуванням фактичної участі останніх в окреслених правовідносинах. Законодавець предметно визначає правовий статус цих суб'єктів, серед яких фізичні особи, їх об'єднання, соціальні утворення – суб'єкти публічного права. Окреме місце займають держава та інші соціальні об'єднання. Правовий статус особи як учасника цивільних правовідносин нерідко залежить від його родинного стану [1, с. 260]. Правові приписи чинного Цивільного Кодексу України (далі ЦК України) у главах, що належать до спадкового права, неодноразово використовує термін «подружжя» (ст. ст. 1224, 1243, 1261, 1303, 1306), але при цьому не визначає подружжя як безпосереднього учасника спадкових правовідносин. Однак, виділення положеннями цивільного законодавства України такого учасника спадкових відносин, як подружжя має велике практичне та теоретичне значення. Саме тому варто звернути окрему увагу та зосередитись більш детально на проблемах аналізу спадкування подружжям.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми спадкового права належать до найбільш давніх правових інститутів цивільного права. Питання щодо особливостей спадкування подружжям як безпосереднім учасником шлюбно-сімейних відносин досліджувались та аналізувались

сучасними науковцями, зокрема: В. І. Борисовою, В. А. Ватрасом, А. Б. Гриняком, О. Є. Кухаревим, Ю. О. Заїкою, Р. А. Майданником, Є. І. Фурсою, С. Я. Фурсою, З. В. Романовською, І. В. Жилінковою, В. В. Луцем, О. О. Котом, І. В. Спасібо-Фатеевою, В. І. Трубою, М. В. Менджул, Л. В. Красицькою, О. І. Сафончик, О. А. Явор, Є. О. Рябоконею, Я. В. Новохатська, О. В. Михальнюк, В. В. Валахом та іншими.

Мета та завдання дослідження

За сучасних умов актуальним є питання щодо особливостей спадкових правовідносин за участю подружжя, встановлення їх правового статусу.

Реалізація поставленої мети дозволяє сформулювати наступні завдання: чітко дослідити правову природу, поняття і зміст спадкових правовідносин за участю подружжя; ґрунтовно проаналізувати цивільно-правовий статус подружжя у спадкових відносинах, їх місце, окремі особливості реалізації подружжям особистих немайнових та майнових прав на спадкову масу за законодавством України.

Основний матеріал

У юридичній літературі наголошується, що цивільні правовідносини виникають та існують між людьми. З точки зору організації відносин, це можуть бути як окремі люди, так і колективи. Стосовно людей, як суб'єктів тобто носіїв цивільних прав й обов'язків, ЦК України вживає термін «фізичні особи», тим самим підтримуючи загальновизнану тенденцію про характеристику людини як носія цивільних прав та обов'язків, що підкреслює реальне, фізичне існування людини як частини живої природи[2.с.46]. Шлюбні правовідносини ґрунтуються на багатогранному осередку суспільства, яким є сім'я- одне з найдавніших соціальних досягнень людства, яке відіграє певну роль у становленні та житті суспільства. Можна стверджувати, що сім'я відіграє також роль, так би мовити, виробника (єдиного та незмінного) нових членів суспільства, носіїв культурних, духовних та національних цінностей. Завдяки своїй багатогранності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, соціальних функцій

сім'я дуже чутливо реагує на всі зміни (соціальні, економічні, правові), які відбуваються у сфері становлення сім'ї, що впливає на суспільство [3.с.46]. Подальше дослідження спадкування подружжя, як учасника цивільних правовідносин, фактично неможливе без встановлення чіткого кола суб'єктів, котрі можуть бути віднесені до правової категорії «подружжя».

Сталою залишається законодавча позиція, окреслена В. А. Ватрасом, що подружжям є жінка та чоловік, які відповідають встановленим законом умовам вступу в шлюб та пройшли процедуру реєстрації шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану. За використання такої дефініції виключається можливість набуття статусу «подружжя» одностатевими парами та охоплюються всі умови вступу в шлюб [4.]. Шлюбні відносини мають тривалий характер. Ця особливість визначається метою правовідносин. Так, реєстрація шлюбу спрямована на створення сім'ї, існування якої розраховується в принципі на період життя подружжя. Тривалий характер шлюбних правовідносин визначається тим, що в основі лежать не обмежені часом відносини подружжя, споріднення. Шлюбні правовідносини виникають часто як безстрокові, оскільки подружні права та обов'язки тривають усе життя [3.с.52], за винятком випадків розірвання чоловіком та дружиною шлюбу.

Перебування осіб у шлюбі становить шлюбні правовідносини, які виникають на підставі сукупності юридичних фактів, учасниками цих правовідносин є подружжя, які мають відносно один одного взаємні права і обов'язки, визначені нормами сімейного права та гарантовані державою [5.с.223]. З наведеного впливає, що шлюбні правовідносини мають ускладнений зміст, який доцільно розглянути через призму елементів таких правовідносин.

У науковій літературі наводиться твердження, що шлюбні правовідносини варто розглядати з урахуванням загальних уявлень про природу правових відносин «як складову трьох елементів: а) суб'єктів правовідносин, якими є дружина та чоловік (подружжя); б) об'єктів, до яких належать

певні майнові та немайнові блага; в) змісту правовідносин, який складають відповідні права та обов'язки подружжя. Саме в розумінні шлюбу як правовідношення використовують такі вислови, як «сторони перебувають у шлюбі», «сторони пов'язані шлюбом» тощо»[6.с.84].Отже, наразі залишається доцільним дотримуватися загальноприйнятої структури правовідносин (традиційної).

Новохатська Я. В., досліджуючи правове регулювання майнових відносин подружжя, справедливо підкреслила, що правовий статус подружжя, безсумнівно, належить до числа спеціальних статусів (модусів). Цей статус визначає коло прав та обов'язків, якими особа володіє у зв'язку з виконанням нею певної соціальної функції, зокрема подружньої. Подружні відносини вкрай специфічні, вони мають глибоко особисте підґрунтя. Це та сфера, що не підпадає правовому регулюванню. Однак шлюб – це соціальний інститут, у зв'язку із чим подружні відносини деякою мірою є предметом правового впливу. Визначаючи подружній статус, тобто загальне коло прав та обов'язків подружжя, держава демонструє, яка поведінка в сім'ї підтримується та заохочується, якими правами наділяється особа, яка набуває статус подружжя, які обов'язки має вона нести та яку відповідальність за порушення в сімейній сфері. Держава виконує роль не стільки контролюючої сторони, скільки визначеного гаранта здійснення сімейних обов'язків і захисту сімейних прав [7.с.46].

У випадку, коли йде мова про спадкові правовідносини, то, крім вказаної відсутності визначення подружжя, залишається дискусійним навіть питання про суб'єктний склад спадкових відносин [2.с.47]. Зазвичай визначене законодавством коло спадкоємців за законом задовольняє більшість і спадкодавців і спадкоємців, проте особливості взаємовідносин у конкретній сім'ї чи родині зумовлюють уже *post factum* переглянути сучасний порядок спадкування за законом. За загальним правилом зміна черговості можлива лише у випадку, коли родичі ближчої черги відмовляються від спадщини чи не приймають її, або усуваються від спадщини як негідні спадкоємці. У ЦК України

з'явилися новели, які регламентують порядок отримання спадщини спадкоємцями подальших черг і на інших засадах[8. с.455]¹.

Положення ч. 1 ст. 1234 ЦК України встановлюють, що спадкодавцем є громадянин, майно якого після його смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Спадкодавцем може бути особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо. Спадкування відбувається як після смерті дієздатних, так і недієздатних громадян. Однак заповідати майно може лише дієздатна особа. Тобто право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. О. Є. Кухарев, досліджуючи окреслену проблематику, вправно підкреслив, що спадкодавець, загалом, не є суб'єктом спадкових правовідносин, оскільки останні виникають унаслідок його смерті. Спадкоємцем ще може бути будь-який суб'єкт цивільного права: фізична особа, юридична особа, територіальні громади, держава, інші суб'єкти публічного права [9.с. 165]², яка у випадку смерті тієї чи іншої особи (спадкодавця) набуває права одержати його спадкове майно. Проте, якщо мова йде про такого учасника спадкових правовідносин, як подружжя, то з огляду на те, що під обумовленим терміном розуміється юридичне уособлення двох осіб (чоловіка та дружину), а точніше сукупність їх прав та обов'язків, яка існує в спадкових відносинах та виникла внаслідок спільного мешкання осіб, що знаходиться в особливих стосунках, яка характеризується сукупністю прав та обов'язків нематеріального та матеріального характеру [2. с.47] та займає особливе місце серед учасників спадкових правовідносин.

Висновок

Предметний аналіз положень чинного спадкового законодавства, зокрема книги шостої ЦК України, надає можливість вказувати, що виокремлення «подружжя», як

¹ Оновлення договірної регуляції приватно-правових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020.488с.

² Кухарев О. Є. Спадкове право України : [навч. посіб.] / О.Є. Кухарев.-К.-Алерта,2013.-328с.

учасника спадкових правовідносин не є випадковим, з огляду на особливий правовий статус останнього, який пережив іншого. Ключовою правовою підставою для віднесення такого учасника до кола спадкоємців зумовлено, в першу чергу, наявністю особливого правового статусу (чоловіка, дружини) у сім'ї, незважаючи на відсутність кровного споріднення між учасниками спадкових правовідносин. Набуття правового статусу подружжя є наслідком офіційно зареєстрованого шлюбу в органі державної реєстрації актів цивільного стану, що дозволяє зрівнювати одного з подружжя, який пережив іншого з колом інших спадкоємців, які пов'язані тісною кровною спорідненістю та дозволяє відносити останнього до першої черги спадкування за законом. Разом з тим, законодавець не виключає можливості складання спільного заповіту подружжя, задля фактичного забезпечення можливості функціонування стабільних правовідносин спільної сумісної власності подружжя та переходу майнових прав від спадкодавця до його або її чоловіка/дружини в порядку спадкування після смерті одного з подружжя.

Література

1. Михальнюк О. В. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / [С. М. Бервено, В. А. Васильєва, М. К. Галантич та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузєцової, Р. А. Майданика – 3-тє, вид., перероб. і допов.-К. : Юрінком Інтер, 2010.-976 с.

2. Донцов Д. Ю. Подружжя як суб'єкт спадкових правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.:Юриспруденція.2014 №12 том 2.С.46-48.

3. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / О.І. Сафончик.- Одеса: Фенікс,2018.-378с.

4. Ватрас В. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин / В. Ватрас [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3130>

5. Труба В.І. Класифікація сімейних правовідносин : монографія / В.І. Труба.-Одеса : Фенікс,2020.-360 с.

6. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Х.: «Ксилон», 2008.-84 с.

7. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ Я. В. Новохатська.-Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006.-189 с.

8. Оновлення договірною регулювання приватноправових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020.488с.

9. Кухарєв О. Є. Спадкове право України : [навч. посіб.] / О.Є. Кухарєв.-К.-Алерта, 2013.-328с.

References:

1. Mikhalyuk O. V. Civil Law of Ukraine. General part: [textbook] / [S.M. Berveno, V.A. Vasylieva, M.K. Haliantych and others]; edited by O.V. Dzera, N.S. Kuzetsova, R.A. Maidanyk – 3rd ed.

2. Dontsov D.Y. Spouses as a subject of inheritance legal relations. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence.2014 №12, volume 2, pp. 46-48.

3. Safonchik OI Marital legal relations in Ukraine: problems of theory and practice: monograph / OI Safonchik.-Odesa: Phoenix, 2018.-378p.

4. Vatrash V. Features of the subjective composition of marital and equated legal relations / V. Vatrash [Electronic resource].- Access mode: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3130>

5. Truba V.I. Classification of family legal relations: a monograph / V.I. Truba: Phoenix, 2020. 360 p.

6. Family Code of Ukraine: Scientific and practical commentary / Edited by I. V. Zhylinkova. Kharkiv: Xylon, 2008. 84 p.

7. Novokhatska Y. V. Legal regulation of property relations of spouses (comparative

legal aspect): Candidate of Laws dissertation: specialty 12.00.03 / Y. V. Novokhatska.-Kh.

8. Update of contractual regulation of private law relations in Ukraine: a monograph / edited by A. B. Hryniak, O. O. Kot, M. D. Pleniuk. Kyiv: Academician F. G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2020. 488 pp.

9. Kukharev O.E. Inheritance law of Ukraine: [textbook] / O.E. Kukharev.-K.-Alerta, 2013.-328p.

Kozhevnikova Victoria Alexandrovna,
*doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of International
and European Law Khmelnytsky University of
Management and Law named after L. Yuzkova
E-mail: bojko.v1909@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0410-6756*

**SPOUSES AS PARTICIPANTS
IN INHERITANCE RELATIONS**

The article is devoted to the peculiarities of the legal status of spouses as direct participants of inheritance legal relations. Special attention is paid

to the problems of spouses' acquisition of personal non-property and/or property rights to the inheritance estate based on the legal analysis of the current civil legislation of Ukraine, and the essence of separation and further application in legal regulations is clarified. The author analyzes in detail the family law concepts of "participants to family legal relations", "spouses", "marriage" and the justification of their application in the inheritance law of Ukraine.

In general, it is advisable to trace the significant changes that have occurred in recent years in our country regarding the legal status of spouses and related features. In general, such a participant of inheritance relations as a spouse is granted a set of personal non-property and property rights to enter into various types of marriage and family transactions (contracts), including acquisition of property, transfer of property as a result of inheritance to family members, relatives, and other subjects of civil and family legal relations.

Key words: *inheritance law, inheritance, inheritance, distribution of rights, share in property rights, participants, inheritance relations, circle of heirs, will, inheritance by law, spouses, subjects, inheritance estate, personal non-property rights, property rights.*